مشتاق احمد گبول
اسسٽنٽ پروفيسر، فيڊرل ڪاليج، حيدرآباد
ڊاڪٽر اسحاق سميجو (سپر وائيزر)

نارائڻ شيام جي غزل جو اڀياس

ANALYSIS OF NARAIN SHIYAM'S GHAZAL

Abstract

Narain Shiyam gave a distinct colour and identity to Sindhi Ghazal, he introduced new traditions in it. He fundamentally changed the very outlook, dialect and diction of the Sindhi Ghazal. Shiyam with his unique, soft and delicate style and diction brought a distinct colour and character in Sindhi Ghazal. The characteristic features of giving new meaning to similes, metaphors and expressions and by using imagination in a natural way and uniqueness of his style and diction combine to make Narain Shayam's Ghazal immortal and enduring.

Shayam's Ghazal is not only known for its uniqueness, delicacy and imaginative diction but also its distinguishing features like universality, imagination, personification, creative usage of language, existentialism and reflection of modern urban life blessed his Ghazal a distinct identity.

اياز ۽ شيام، سنڌي غزل کي الڳ رنگ ۽ سُڀاءُ ڏنو آهي. ساڳئي دور جي ٻن عظيم شاعرن سنڌي غزل جو لهجو، رنگ ڍنگ ۽ مزاج ئي بدلائي ڇڏيو. شيام پنهنجي نرم ملائم لهجي، تخيل،منفرد اسلوب ۽ ٻوليءَ جي تازگيءَ سان ان کي رنگ ۽ مزاج ڏنو. نئين سنڌي غزل جي روپ کي اياز ۽ شيام سنواريو ۽ نکاريو. ان ۾ شيام جو غزل پنهنجي رنگ ڍنگ، مزاج، تخيل آميز لهجي، نفاست ۽ نزاڪت ذريعي الڳ شناخت رکي ٿو.

> سنڌيءَ جو نئون غزل، تازگيءَ ۽ نازڪيءَ ۾ شيام جي محنتن ۽ محبتن جو به نتيجو آهي، پر شيام جي اصل حاصلات غزل لاءِ ڪتب آندل اهو نرم ملائم، نازڪ ۽ نفيس لهجو، ۽ منفرد سهڻو اسلوب آهي،

.

> جنهن سبب هن جي غزل کي به گيت جو سڀاءُ حاصل ٿي ويو آهي. ايئن ئي شيام جي رس ڀري ٻولي ۽ تخيل آميز لهجو، هڪ آسُودي شاعر کي وڏيڪ پُر اثر ۽ دلڪش بڻائڻ ۾ پيش پيش آهن. (سميجو،،2015: بئک پيج)

تشبيهن، استعارن ۽ لفظن کي نئون معنوي فکر ڏيڻ، تخيل جو فکري ۽ فطري رچاءُ، اسلوب جي انفراديت، ۽ لهجي جي نرمي، اهي سڀ شيون ملي، هن جي غزل کي دائميت بخشين ٿيون.
شيام جي غزل جي سُڃاڻپ، نرم ملائم ۽ تخيل آميز لهجو ۽ اسلوب جي انفراديت ته آهي ئي آهي، پر شيام جي غزل ۾ جماليات، تخيل، ٻوليءَ جو تخليقي استعمال، حواسن جي ڦير بدل، تجسم، شهري ۽ جديد زندگيءَ جا عڪس ۽ وجوديت، اُهي عنصر آهن، جن هن جي غزل کي نئين سُڃاڻپ ڏني.
شيام بُنيادي طور تي جماليات جو شاعر آهي. هن جماليات کي تخيل ذريعي نئين سر ڳوهي، غزل ۾ نوان نوان حيرت انگيز جمالياتي تصور تخليق ڪيا آهن. هن وٽ جمالياتي رنگ ٻن قسمن جو ملي ٿو. هڪ قسم، جيڪو عام آهي، جنهن ۾ حُسن ۽ جمال کي جيئن جو تيئن پيش ڪيو وڃي ٿو. هن قسم کي ’فوٽوگرافي‘ يا ’مصوري‘جو نالو ڏنو وڃي ٿو. هن فوٽوگرافي ۽ مصوري ڪندي، شعر ۾ جذبن کي سمائي انفراديت پيدا ڪئي ويندي آهي. جماليات جو ٻيو قسم، جنهن شيام جي غزل کي ڪماليت عطا ڪئي آهي، اهو آهي حُسن ذريعي حُسن جي پيدائش. يعني مصوريءَ سان گڏ نوان نوان جمالياتي تصور تخليق ڪرڻ. جيڪو شيام جو غزل ۾ هڪ انفرادي تجربو آهي. هن جي تخليق ڪيل نوَن جمالياتي تصورن جو هڪ الڳ جهان آهي.

ڪِليو جئن ڪنول، ٻونر نڪتو اُڏامي
ڦُٽي باک ۽ راتڙي پڻ

وهامي.

(نانگراج،2015: 55)

ڪنول جي ڪِلڻ ۽ پونر جي اُڏامڻ سان، 'باک ڦُٽڻ'، ۽ 'رات وهامڻ' جهڙا تصور، شيام جا نوان ۽ انوکا جمالياتي تصور آهن.ان شعر ۾ به رنگ آهن. هڪ ڪنول جي گل جو اڇو رنگ. اڇو رنگ، روشنيءَ جو رنگ آهي ۽ ٻيو پونر جو ڪارو رنگ. ڪارو رنگ، رات جي رنگ کي ظاهر ڪري ٿو. شعر ۾ اڇو ۽ ڪارو لفظ ڪم آندل ناهن. شيام، ڪنول جي گل ۽ پونر کي تخليقي انداز ۾ ڪم آڻي، نوان جمالياتي تصور تخليق ڪيا آهن.ڪنول جي ڪِلڻ سان 'باک جو ڦُٽڻ' ۽ پونر جي اُڏامڻ سان 'رات جو وهامڻ'، نوان، انوکا ۽ حيرت ۾ وجهندڙ، جماليات جي انوکيءَ دنيا جا حسين تصور آهن.

سُڊول جسم جو هر انگ، راڳڻيءَ جو روپ،

ڪمال نغمه هئي، "شيام"، خامشي اُن جي!

(نانگراج،205: 351)

سُڊول جسم جي هر انگ سان، 'راڳڻيءَ جي روپ' جهڙو جمالياتي تصور، شيام جي ذهن ۽ تخليق جو حسين ڪارنامو آهي. ان کان به اڳتي خامشيءَ سان 'نغمه' جهڙو نئون ۽ انوکو جمالياتي تصور ڏنل آهي.

شيام جي غزل ۾ جماليات کي نون رُخن ۽ زاوين سان پيش ڪرڻ جا انوکا مثال آهن. شيام جو غزل پڙهندي، لڳي ٿو ته هن حُسن کي نئين نموني، نئين رنگ ۽ ڍنگ ۾ ٻيهر تخليق ڪيو آهي.

ڳل ڇُهڻ ساڻ گل ٽِڙيا گويا،
آئي چرچي ۾ ائن بهار آئي!

(نانگراج،2015: 319)

ڳل ڇُھڻ سان، ”گُل ٽِڙڻ “ جو جمالياتي تصور عام آهي. شيام ان کي پنهنجي نئين ۽ انوکي جمالياتي تصور کي شدت سان اُڀارڻ جي لاءِ ڪم آندو آهي. هن شعر ۾ ڳل ڇُھڻ سان ”بهار اچڻ“، شيام جي تخيل ۽ جمالياتي تجربي جي انفراديت جو حسين نمونو آهي.

رات بيشڪ اُماس جي آهي،
ڇا ته اوندهه ٽِڙي پئي آهي

(نانگراج،2015: 25)

هن شعر ۾ اُماس رات ۾ ’اوندهه جو ٽِڙڻ‘ شيام جي جمالياتي تجربي جو خوبصورت مثال آهي. حد کان وڌيڪ اوندهه هئڻ جي ڳالهه ڪرڻ لاءِ ’اوندهه جو ٽِڙڻ‘ جهڙو تصور، بنهه نئون ۽ نرالو آهي. اوندهه جهڙي غير جمالياتي لفظ کي هن جمالياتي رنگ ۾ رڱي دلڪش ۽ رنگين بڻائي ڇڏيو آهي.شيام، جماليات کي آرٽسٽڪ نگاهه سان الڳ تخيلاتي ۽ تخليقي زاويي سان ڏٺو آهي. ان لاءِ هن وٽ انوکو جمالياتي تجربو، ۽ انفراديت جي پنهنجي الڳ خوبصورتي آهي. هُن شعرن ۾ نوان نوان جمالياتي تصور تخليق ڪيا آهن، جن سان هن جي غزل جو الڳ انفرادي رنگ جُڙيو آهي.

پڙهندي کهاٽي اوچتو بجلي هلي وئي،
ڪردار پنهنجي ڇا ته ڇڏي روشني ويا

(نانگراج،2015: 268)

کهاٽي پڙهندي بجلي وڃڻ سان ’ڪردارن جو روشني ڇڏي وڃڻ،‘ جماليات جو دائمي تصور آهي. ’ڪردار‘، سُونهن جي

فطري جوهر جو عڪس معلوم ٿين ٿا. ڪردار، تبديلي ۽ حُسن جي سگهه جي اُهڃاڻ طور آيل آهن، جيڪي پنهنجي فڪري جوهر سان فرد جي داخلي دنيا کي روشن ڪري ٿا ڇڏن. سُونهن جي ان تصور جي تخليق جو تعلق، خارجي سُونهن بجاءِ فڪر ۽ نظرياتي جوهر سان آهي. شيام، ” فڪري ۽ نظرياتي سُونهن“ جو نئون جمالياتي تصور ڏنو آهي.

ساهه جي ول، گل لفظن جا،
تقرير چڱيءَ جو ڇا ته هُڳاءُ!

(نانگراج،2015: 199)

هن شعر ۾ آواز جي جماليات آهي.شيام وٽ الڳ الڳ جمالياتي تصور آهن. ساهه جي ول ۽ لفظن جي گل سان چڱيءَ تقرير جو هُڳاءُ، جهڙو نئون جمالياتي تصور، آواز جي سحر ۽ اثر انگيزي لاءِ تخليق ڪيو ويو آهي.

پوپٽڙا لُنءَ لُنءَ ۾ ڦڙڪن،
ويئو خواب ڇُهاوَ جو لهجي؟

(نانگراج،2015: 157)

ڇُهاوَ جي خواب لهڻ سان ’لُنءَ لُنءَ ۾ پوپٽن جو ڦڙڪڻ‘، شيام جو بنهه نئون نرالو ۽ انوکو جمالياتي تصور آهي. پوپٽن جي ڦڙڪڻ ذريعي هن نفسياني خواهش جي شدت کي بيان ڪيو آهي. پوپٽن جي رنگينيءَ سان خواب جي رنگينيءَ کي ملايو ويو آهي. نفساني خواهش کي هڪ نئين جمالياتي تصور سان بيان ڪرڻ ،شيام جو تخليقي ڪارنامو آهي.

هانوَ تي هلڪي تون گل وانگر،
ڪيڏيون ڳوريون نظرون تنهنجون!

(نانگراج،2015: 114)
گل وانگر هلڪي هئڻ ذريعي‘نظرن جي ڳوراڻ،’ جهڙو رومانوي ۽ جمالياتي تصور پيدا ڪرڻ ، شيام جي تخيل ۽ جمالياتي دنيا جو حسين نمونو آهي.
شيام جي غزل ۾ نوَن نوَن جمالياتي تصورن جو تعلق، هن جي تخيل ۽ حُسن ڏانهن هن جي انفرادي نظر جو ڪمال آهي.هن پنهنجي غزلن ۾ خوابن، خواهشن، احساسن جو حُسن ، داخلي ۽ خارجي جمالياتي شاعريءَ جا جيڪي نوان تصور تخليق ڪيا آهن، اهي جمالياتي تصور، هن جي غزل کي سنڌي شاعريءَ ۾ انفراديت بخشين ٿا ۽ هن جي تخليقي عظمت جي ثابتي پيش ڪن ٿا. هن جو غزل، جمالياتي لحاظ کان تمام گهڻو شاهوڪار آهي.
شيام جي فوٽوگرافيءَ ۽ مصوريءَ جا ڪجهه ٻيا رنگ به هيٺ ڏجن ٿا:

تو گود ۾ ٻالڪ کي، جئن ٽڇ
ڏني ويئي،
معصوم اُگهاڙپ تي،
پاڪيزگي للچائي.

(نانگراج،2015: 180)

*

لکندي تنهنجا وار چُڙيل هئا،
خط جي خوشبُو هي به ڏسيو پئي!

(نانگراج،2015: 76)

*

ائن رنگ رنگ ڦول وٽن ۾ ڙڙيل لڳن،

نالو جُدا لِپين ۾، لکيل چڻ
بهارَ جو!
(نانگراج،2015: 95)
*
اکين ۾ ٿي ڪومل مٿر پاوَ مهڪيئه،
ڪٽي گل ٿي جئن ڳل تي ڏيري
گُهمايئه!

(نانگاج،2015: 25)
*
پرسان هئين يا پر ۾هئين، يا اڳيان هئين،
ڪيڏو هِنئين تي نار هئو، ليٿي بُخار
۾ ! (نانگراج،2015: 39)

شيام جو غزل، جمالياتي رنگن ، مصوري، فوٽوگرافي ۽ نوَن جمالياتي تصورن جي گليڪسي آهي. شيام جي جماليات ۾ به هن جي تخيل جا رنگ ڏسي آيا آهيون ، پر هتي الڳ طرح سان هن جي تخيل جي نئين ۽ انوکيءَ دنيا ۾ جهاتي پائي، ڪجهه نئين دنيا ڏسڻ جي ڪوشش ڪجي ٿي.

تخيل (Imagination) جي لغوي معني ته تصور، خيال يا سوچ آهي، پر اصل ۾ تخيل، انهيءَ سگهه جو نالو آهي، جيڪا سگهه ڪا خيالي ۽ تصوراتي تصوير ٺاهي. ہئي لحاظ کان تخيل، شعر ۾ ايجاد جي سگهه جو نالو آهي. سائنس ۾ تجربي ذريعي ڪا شئي ايجاد ڪئي ويندي آهي، پر ادب ۾ خاص ڪري شاعريءَ ۾ اها سگهه آهي، جنهن سان نوان نوان تصور جوڙي، خيال ۽ سوچ جون نيون نيون تصويرون ٺاهي سگهجن.

شيام جي شاعريءَ جو اهم عنصر تخيل آهي، جنهن ذريعي هن شعر ۾ نيون نيون ايجادون ڪيون آهن.

ڪُليل بي نُور اک وانگر، لڳو پئي گهر جو
دروازو،

اڇي بيئينءَ تون در تي، پانءِ اُن ۾ روشني آئي! (نانگراج،2015: 249)

’ڪُليل بي نُور اک وانگر دروازو،‘ سنڌي غزليه شاعريءَ ۾ بنهه نئين، انوکي ۽ اڇهي تشبيهه آهي. اها تشبيهه شيام جي تخيل جي ايجاد آهي. هڪ عام منظر کي هن پنهنجي تخيل ذريعي خاص بڻائي ڇڏيو آهي. اها نئين ۽ انوکي تشبيهه، ڪنهن جي ڪمي ۽ نه هئڻ جي احساس کي شدت سان اُڀاري ٿي. ڪنهن جي ڪمي کي جيتري شدت سان ۽ انوکي نموني بيان ڪيو ويو آهي، ساڳي شدت سان ’اڇي بيهڻ‘، سان ’روشني اچڻ‘ ذريعي ،ان خال کي پريو ويو آهي.اهو شيام جي تخيلاتي دنيا ۽ آرٽسٽڪ رنگ جو ڪمال آهي.

سندس گفتگو ڇڻ پراهون پڙاڏو،
نگاهون اِئين، چاڻ پاڪر ۾ آئي!
(نانگراج،2015: 92)

هڪ رومانوي تصور ۽ شيام جي تخيل جي جهان جو هڪ حسين نمونو آهي. ’پراهون پڙاڏو‘، ڏوريءَ جي احساس کي اُڀاري ٿو. گفتگوءَ مان ڏوري ۽ ڏارائپ جو احساس ۽ ’نگاهن‘ ذريعي ويجهڙائپ ۽ راضي هئڻ جي خيال کي ڪاريگريءَ سان نئين ڍُنگ کان پيش ڪيو ويو آهي. ڪنهن خيال يا ڪنهن شيءِ کي نئين ڍُنگ کان پيش ڪرڻ جو نالو تخيل آهي.

’تخيل، ڪلپنا (Imagination) خاص ڪري اڄاتل يا گهٽ ڄاتل شيءِ، خيال جو ذڪر يا ڄاتل چيز کي نئين ڪُوڻ، ڍُنگ کان پيش ڪرڻ.‘ (موهي،2008: 20)

تخيل، دماغ جي ذريعي ڏسڻ، يا دماغي ۽ ذهني تصوير ۽ عڪس تخليق ڪرڻ جو نالو آهي. شيام،تخيل ذريعي عڪس جي لاءِ تشبيهن ۽ استعارن جو سهارو ورتو آهي.

پوئين پهر جي چانڊوڪيءَ جان،
هيٺو جهيٺو تنهنجو لهجو.
(نانگراج،2015: 270)

پوئين پهر جي چانڊوڪي،ڏيمي ۽ ٺڏي هوندي آهي، ان لاءِ هُن نرم لهجي لاءِ ان جي تلاش ڪئي آهي. شاعر پنهنجي تخيل ۾ تلاش سان هڪ نئين شئي ايجاد ڪئي آهي.

شيام جي جمالياتي ۽ تخيلاتي دنيا، هن جي فطرت سان بي پناهه وابستگيءَ کي ظاهر ڪري ٿي. هن غزل ۾ تخيل جو استعمال، فطرت پسنديءَ جي سهاري ڪيو آهي.

گُل تي تنهنجي منهنجي ديد،
هڪڙي سڌ ۽ ٻي ورجاءُ!

(نانگراج،2015: 199)

’هڪ ديد سڌ‘، ۽ ’ٻي ديد ورجاءُ‘، شيام جي تخيل جا عڪس آهن. ’ورجاءُ‘، موٽ يا ورنديءَ جي معني ۾ ڪم آندو ويو آهي. تخيل سان گڏ شعر ۾ جيڪو رمز ۽ اشارو آهي، ان کي سمجهڻ سان ئي ان کي ڀرپور نموني ماڻي سگهجي ٿو.

سُرخ صدائون، زرد سڪوت،
صبح جو چهرو، شام جو هانءُ!

(نانگراج،2015: 221)

سُرخ صدائون ذريعي ’ صبح جو چهرو‘ ۽ زرد سڪوت سان ! ’شام جو هانءُ‘ جهڙو تصور ۽ شعر جي ڪينواس تي لفظن جا نوان اسٽروڪس (Strokes) آهن. سُرخ رنگ ذريعي صبح جي ٻهڪندڙ چهري ۽ زرد سڪوت ذريعي سوز و گداز ڀري خاموشي ڏانهن اشارو ڪيو ويو آهي. ٻي معني ۾ صبح، هلچل، تحرڪ ۽ زندگيءَ جي علامت آهي ۽ شام، خاموشي، سوز و گداز ۽ موت جي علامت آهي. چئن لفظن سان شيام، صبح ۽ شام، زندگيءَ ۽ موت جي فلسفي کي بيان ڪيو آهي.’صبح جو چهرو‘، ۽ ’شام جو هانءُ‘ هن جي تخيل جا نوان ايجاد آهن.

شيام، تخيل کي فطرت جي سهاري سان گڏ راڳ ۽ ساز جي ذريعي پڻ پيش ڪيو آهي. ان سان هن جي راڳ جي ڄاڻ ۽ راڳ سان دلچسپيءَ جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

هي ڪومل ته وڄندڙ ساز،

روپ مڏر چڻ راڳ وهاڳ.
نانگراج،2015: 328)
*
نقش قدم يا روشن جوت،
چال سنڌءِ يا ديپڪ راڳ!
(نانگراج،2015: 433)
شيام جي غزل جي ٽين اهم خوبي، ٻوليءَ ڪي تخليقي سطح تي ورتائڻ آهي. شيام، پنهنجي پهرئين شعري مجموعي ’ماڪ ڦڙ‘ (1953) ۾ ٻوليءَ جي تخليقي استعمال سان سنڌيءَ غزل کي نوان ڇُهاوَ ڏئي تازگي عطا ڪئي ۽ ان ڪي اظهار جو نئون رنگ ڏنو. ٻوليءَ جي پاڪيزه روپ کي نکاري پيش ڪيو .
دل جو غم ۽ ڪندي زبان بيان؟
پنڪڙي هڪ ۽ چِر لڳائيندي؟
(نانگراج،2015: 448)
’پنڪڙي‘ ۽ ’چِر لڳائيندي‘، نين معنائن ۾ ڪتب آندا ويا آهن.انهن لفظن جي استعمال سان ٻوليءَ جي طاقت ۽ لفظن جي اهميت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.
شيام جي غزل ۾ ٻوليءَ جي ذرخيزي ڏسڻ وٽان آهي. هن لفظن کي نيون معنائون، نيون علامتون ۽ نوان اشارا ڏنا آهن.
وٽڙيا ڪکر، سُڳند اُڏاٽي،
موٽي ٿيندي به گڏجاٽي؟
(نانگراج،2015: 236)
شعر ۾ وڇوڙي جو موضوع آهي، پر وڇوڙي جو هم معني ڪو به لفظ ڪم نه آندو ويو آهي. ’ڪکرن جي وٽڙجڻ‘ ۽ ’سُڳند جي اُڏامڻ‘ ذريعي وڇوڙڻ جو تاثر پيدا ڪرڻ سان گڏ، انهن اصطلاحن کي نئون معنوي روپ ۽ رنگ بخشيو ويو آهي. ڪنهن لفظ جي استعمال ڪرڻ کانسواءِ شعر ۾ اُن جو معنوي روپ ڏيکارڻ ۽ ان جو ساڳي نموني تاثر جوڙڻ شيام جهڙي وڏي شاعر جو ڪم آهي.

شبنم جي ڪڻ، تنهنجو ڏيان،
منهنجي پيڙا ريگستان!
(نانگراج،2015: 238)

’ڪڻ‘ لفظ ڪي لغوي معني مان ڪڍي هڪ نئين معني: ’معمولي، ٿورو يا گهٽ‘ طور ڪتب آندو آهي ۽ ’ريگستان،‘ڪي پڻ گهٽي ۽ لا محدود‘ جي معني ڏني وئي آهي. ٻوليءَ جي تخليقي سگهه ذريعي شعر ڪي نئين معنوي وسعت ملي وئي آهي.

هِتي ڪو هُتي، ٿهڪ ڇڻڪي پيو،
وساٽل هئي هونءَ ته ساري فضا!
(نانگراج،2015: 41)

ٿهڪ ڪي ’ٽانڊي‘ جي معني ڏيڻ ۽ وساٽل ڪي ’خاموش‘ جي معني ۾ ڪتب آڻي، شيام، انهن لفظن ۾ نئون معنوي روح ڦوڪي، لفظن جي معني، مزاج ۽ سڀاءَ ڪي مڪمل طور بدلائي ڇڏيو آهي.

> عظيم ۽ وڏا شاعرلفظن ڪي انهن جي روايتي معنائن جي قالب مان ٻاهر ڪڍي ايندا آهن. خاص طور غير شاعراڻن لفظن ڪي شاعراڻو حُسن ۽ نئون معنوي مقام بخشيندا آهن. (سميجو،2017: 13)

شيام، غزل ۾ ٻوليءَ جي تخليقي سگهه ڪي ڀرپور نموني ڪتب آندو آهي.

گهري، نرم، اُداس نگاهه،
ساري ڪاڪ ڪڪوريندي.
(نانگراج،2015: 45)

’ڪاڪ‘ ڪي لغوي معني مان ڪڍي، شيام ان ڪي تخليقي انداز سان استعمال ڪري، نه صرف ان ڪي نئين معني ڏني آهي،پر ان لفظ ڪي رومانوي مزاج ۽ رنگ ڏئي ڇڏيو آهي.

’نگاهه، ڪاڪ ڪڪوريندي‘ هڪ نئون ۽ حسين رومانوي تصور طور پيش ڪيو آهي.

اي ’شيام‘ رهاڻين ۾، ڪو حرف نه هڪ ڇُلڪيو،
ڪيڏي نه هئي تنهنجي، گفتار ۾ گهرائي.

(نانگراج،2015: 180)

شيام، ’حرف ڇُلڪڻ‘، کي هلڪڙو ۽ سطحي جي نئين معني عطا ڪري،’گهرائي‘ جي متضاد طور ڪتب آندو آهي.

مِٺي ڪومل ڇُهاوَ سان اونداههِ،
پيار پاتوسين، نُور پاتوسين.

(نانگراج،2015: 186)

’ڇُهاوَ‘، کي نئين معني ’روشني‘ طور ڪتب آندو ويو آهي. شاعريءَ ۾ گهڻي ڀاڱي غير شاعراڻن خيالن، لفظن ، ترڪين، تشبيهن ۽ استعارن کي نيون معنائون عطا ڪيون وينديون آهن، پر شيام، غير شاعراڻن خيالن، لفظن، تشبيهن ۽ استعارن سان گڏ شاعراڻن خيالن، لفظن، اصطلاحن، ماڳ مڪانن،تشبيهن ۽ استعارن جون اڳ ۾ رائج معنائون تبديل ڪري، انهن کي نئون معنوي فڪر ڏنو آهي.

Synaesthesia (حواسن جي ڦير بدل) جو استعمال به شيام جي غزل ۾ ملي ٿو. Synaesthesia ۾ هڪ حواس کان ٻئي حواس جو ڪم ورتو ويندو آهي. واسديو موهي جو چوڻ آهي؛

“synaesthesia جنهن جو سنڌي هم معني لفظ مون کي نٿو سُجهي، حواسن جي ڦير بدل آهي. هڪ حواس جو ڪم ٻئي حواس کان ورتو ٿو وڃي.” (موهي،2007: 48)

شيام جي غزلن ۾ حواسن جي ڦير بدل جو استعمال ملي ٿو. Synaesthesia اظهار جي هڪ نئين رنگ جو نالو آهي. شيام جي غزل ۾ اظهار جو اهو نئون رنگ ملي ٿو.

سُڳنڌ آواز جي، ڪڏهن پي نه بند ٿيندي،
ڪڏهن گُلن جي چپن تي،ڪنهن مُهر پڻ هنئي ڇا؟

(نانگراج،2015: 246)

”آواز سنگهڻ“، آواز ٻُڌڻ جي حواس سان جُڙيل آهي، پر شعر ۾ ان کي سنگهيو ٿو وڃي. آواز جو تعلق ٻُڌڻ جي حواس سان آهي، ٻُڌڻ جي حواس جو ڪم سنگهڻ جي حواس کان ورتو آهي.

شيام، پنهنجي غزل ۾ اظهار جي ان طريقي ذريعي شعر ۾ پيشڪش جو رنگ ۽ نئين شڪتي پيدا ڪئي وئي آهي.

گيت جي رنگين لفظن کي ڇُهي،
اک ڏسي ٿي توکي کهڙي رنگ سان!

(نانگراج ،2015: 36)

ڏسڻ جي حواس کان ڇُهڻ جي حواس جو ڪم ورتو ويو آهي. ”لفظن کي ڇُهڻ“ ذريعي شيام غزل جي پيشڪش ۾ انفراديت پيدا ڪري، غزل ۾ هڪ نئين فني راهه جوڙي آهي.

ڪوئل ڪاري، ڪارا نيڻ،
نگهه نگهه ڇڻ مٺڙي لات!

(نانگراج،2015: 441)

نگهه کان ڏسڻ وارو ڪم وٺڻ بجاءِ ٻُڌڻ جو ورتو ويو آهي. حواسن جي اهڙي نموني ڦير بدل ڪري شيام غزل کي نئين رنگينيءَ ۽ دلڪشيءَ عطا ڪئي. غزل جو اهو رنگ شيام جي غزل جي هڪ خُوبي آهي.

سونهن وينگس جي مِٺي ڪويل جي لات،
ڪنهن سفر بس ۾ ڪندي ماٺي به ڇا

(نانگراج،2015: 44)

ڏسڻ واري حواس کان ٻُڌڻ جي حواس سان ملائي حواسن جي ڦير بدل ڪئي وئي آهي. حواسن جي اهڙي ڦير بدل ذريعي شيام غزل کي تخليقي سگهه ۽ اظهار جو نئون انداز بخشيو آهي. Synaesthesia جي خُوبي ان شيام جي غزليه شاعريءَ ۾ تجسم (Personification) جو نرالو رنگ به موجود آهي. تجسم ذريعي قدرتي شين ، غير جاندار شين ۽ جانورن ۾ انساني خاصيتون پريون ويندون آهن. جنهن سان اظهار ۽ پيشڪش ۾ رنگيني پيدا ٿئي ٿي. سنڌي شاعريءَ ۾ لطيف جي شاعريءَ کان وٺي تجسم جا رنگ ڀرپور نمونا ملن ٿا. شيام به ڪلاسيڪل شاعريءَ جي ان ورثي کي غزل جي شاعريءَ ۾ سنڀالي رکيو آهي.

ڪنهن جا پيرا ڪٽي مٿي تي،
رڻ ۾ ڊوڙن پيا واچُوڙا !

(نانگراج،2015: 291)

*

اُونداهيءَ جي پيڙا کان،
ڪيڏو ساٽي ٿي چانڊاڻ!

(نانگراج،2015: 34)

*

غنچي غنچي زبان کولي، پر
تنهنجي چُپ جو ڪوئي جواب نه هو.

(نانگراج،2015: 310)

”واچُوڙن جو ڊوڙڻ،“ ”ساٽي چانڊاڻ،“ ”غنچي غنچي جو زبان کولڻ“ تجسم جا حسين مثال آهن. تجسم جي ذريعي هن غزل کي اظهار ۽ پيشڪش جي لحاظ کان فني بُلندي بخشي آهي.

شيام جي غزل ۾ شهريت جو عنصر ۽ جديد زندگيءَ جا عڪس سمايل آهن. هند ۾ سنڌي غزل ۾ شهريت جا ٻج سڀ کان اول هن پنهنجي غزل ۾ ڇٽيا. هن جو غزل شهري ۽ جديد مشيني

زندگيءَ سان دوبدو آهي ۽ موضوعاتي طور هن سنڌي غزل کي هڪ نئين موضوع سان روشناس ڪرايو.

جسمن جي خوشبوءَ کان خالي،
پاڇن سان مڪان ڀريل ها!
(نانگراج،2015: 240)

*

بوگن ول جي ڇانوَ گلابي،
پر بس آفس ڏانهن هلي پئي!
(نانگراج،2015: 262)

*

بس ۾ ڀرسان ڪو ويٺو،
جسم جي خوشبوءَ جو احساس!
(نانگراج،2015: 265)

فطرت ۽ جسم ڏانهن ڇڪجڻ، موهه جو احساس آهي. موهه جو احساس ئي زندگيءَ جي علامت آهي. بيگانيت ۽ ڏارائپ، شهري زندگيءَ جو اهم عنصر آهي. انسانن جي هڪٻئي تي بي اعتباري ۽ انسان جو هڪٻئي کان خوف کائڻ، اجنبيت جهڙي عنصر جا ڪارڻ آهن. هن، ان عنصر کي غزل جي شعرن ۾ ڪاريگريءَ سان سمايو آهي.

سُڌ نه آهي ڪير پاڙي ۾ اچي آهي رهيو،
صحن ۾ ڪُونڊيون اُتس موتِئي ۽ تُلسيءَ جون رکيو
(نانگراج،2015: 148)

*

ڪا خبر پاڙيسريءَ جي ناههِ ڇو؟
چنڊ جي ڏوري نه اچ ڏوري رهي!
(نانگراج،2015: 149)

*

شور ئي شور زندگي شهري،

دل جو ڏڙڪڻ ته ڪو ٻُڌي نه سگهيو! (نانگراج،2015: 253)

انهن شعرن ۾ بيگانيت ۽ ڏارائپ سان گڏ مصروف ۽ محدود ۽ احساسن کان عاري شور ڀري شهري زندگيءَ جا عڪس آهن.

شهر سچو ئي دز ۽ دونهون،
کهڙا ڪپڙا، ڪنهن جو چهرو؟ (نانگراج،2015: 222)

ماڻهوءَ جي شناخت ۽ سُڃاڻپ کان وانجهيل، دز ۽ دونهين ۾ لٽيل شهر جي نمائندگي ڪندڙ شعر آهي. شهر ۾ ماڻهوءَ پنهنجي شناخت وڃائي چڪا آهن.شناخت وڃائجڻ ۽ شهر جي بيحسيءَ کي ڪيئن نه نئين رنگ ڍنگ سان پيش ڪيو ويو آهي.

هن جي غزل ۾ وجوديت جو عنصر موجود آهي. سندس غزلن ۾ بي معنويت، اڪيلائپ، خوف، مايوسي، ۽ ويڳاڻپ جهڙا موضوع ملن ٿا. فرد جي وجود جي بي معنويت جو اظهار ڪندي چوي ٿو:

هُجِي گهر ۾، گهر جو هُيس مان ڪٿي،
رسيءَ تي سُڪائڻ وِڌل جئن وڳو. (نانگراج،2015: 110)

انسان جي ڪا به حيثيت ناهي ۽ نه ئي هن جي وجود جي ڪا معني آهي. اها بي معنويت ئي معنويت کي جنم ڏئي ٿي ۽ معنويت ، زندگيءَ کي نئين معني ڏئي ٿي. هُو بي معنويت ذريعي معنويت ڏانهن سفر ڪري ٿو.

ساڻ تنهنجو خيال پي نه رهيو،
هاءِ تنهائي، ههڙي تنهائي! (نانگراج،2015: 359)

شيام جي مٿين شعرن ۾ خوف، اڪيلائپ ۽ تنهائي جهڙيون وجودي وارداتون سمايل آهن. اهي وجودي وارداتون، انسان کي پنهنجي پاڻ ڏانهن رجوع (موٽڻ) ڪرڻ تي مجبور ڪن ٿيون ۽

انسان کي پنهنجي وجود جو احساس به انهن وجودي واردات ذريعي ٿئي ٿو.

مجموعي طور ڏسجي ته شيام جا غزل، نرم ۽ نفيس لهجي جا غزل آهن. هن جي ٻولي، لهجي جي نرمي ۽ نفاست، جماليات جا نوان تصور، تخيل جي نئين انوکي دنيا، سنڌي غزليه شاعريءَ ۾ نئين روايت جا بنياد محسوس ٿين ٿا. رديفن جي سهاري کانسواءِ، هن جي غزل کي ڌيمي ۽ خمار آلود نغمگي آهي. شيام جي غزلن جي سُڃاڻپ ئي هن جا غير مردف غزل آهن. هن رديف تي زور ڏيڻ بجاءِ تخيل ۽ جذبي ذريعي غزل ۾ نئين حسياتي فضا قائم ڪئي. هن جذبي، خيال، تخيل، لهجي ۽ اظهارِ بيان جي دنيا کي فني ۽ فڪري وسعت بخشي. هن پنهنجي غزل لاءِ نه صرف نئين زمين هٿ ڪئي، پر هن ان کي ذرخيزي به عطا ڪئي.

شيام، سنڌي غزل ۾ فن ۽ فڪر جي اظهار جا نوان ڪيت ڪيڙي، ان کي جمالياتي ۽ تخيلاتي طور هڪ نئين سُڃاڻپ ڏني.

حوالا:

سميجو،اسحاق.(2017).شيخ اياز جا سنگيت ناٽڪ،ڪنديارو،روشني پبليڪيشن.

موهي،واسديو.(2007).ڳالهه شاعريءَ جي،اُلهاسنگر،ٽائيمس پبليڪيشن.

موهي،واسديو.(2008).ورهاڱي کانپوءِ سنڌي غزل جو هئنڊ بوڪ،گانڌينگر،سنڌي ساهتيه اڪادمي.

نانگراج،مصطفيٰ. (2015).راهون پنڌ پيون،ڪنديارو،روشني پبليڪيشن.

.